

Секція 5. НАУКОВІ ОСНОВИ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

УДК 178"652"

РОЗВИТОК ТА ГОЛОВНІ ДОКТРИНИ ФІЛОСОФІЇ ЇЖИ В АНТИЧНОСТІ

О.М. Варипаєв

Розглянуто проблематику становлення філософії їжі як важливого показника соціокультурного розвитку та пізнання культурної ідентичності. Проаналізовано розвиток філософії їжі як фактор антропосоціогенезу в первісному суспільстві та виділення взаємодоповнюючих філософських концепцій осмислення філософії їжі в античності та середньовіччі. Виділено бінарні парадигми аскетизму та гедонізму в ставленні до їжі, пов'язані з філософськими уявленнями про місце людини у світі.

Ключові слова: філософія їжі, аскетизм, вегетаріанство, гедонізм, платонізм, епікуреїзм.

РАЗВИТИЕ И ОСНОВНЫЕ ДОКТРИНЫ ФИЛОСОФИИ ЕДЫ В АНТИЧНОСТИ

А.М. Варыпаев

Рассмотрена проблематика становления философии еды как важного показателя социокультурного развития и познания культурной идентичности. Проанализировано развитие философии еды как фактор антропосоциогенеза в первобытном обществе и выделение взаимодействующих философских концепций осмысления философии еды в античности и средневековье. Выделены бинарные парадигмы аскетизма и гедонизма в отношении к еде, связанные с философскими представлениями о месте человека в мире.

Ключевые слова: философия еды, аскетизм, вегетарианство, гедонизм, платонизм, эпикуреизм.

DEVELOPMENT AND BASIC DOCTRINE FOOD PHILOSOPHY IN ANTIQUITY

A. Varypaiev

The paper considers the problems of food philosophy's genesis as an important indicator of socio-cultural knowledge and cultural identity. Development

of the philosophy of food as a factor of anthroposociogenesis in primitive society and complementary philosophical concepts of understanding the philosophy of food in antiquity and the Middle Ages is analyzed.

Basic features of meaningful consideration of food in the paradigm of ancient philosophy is embodied and reflected in the figures and teachings of Plato and Epicurus; they fix diametrically different views on the role of food in human life. Plato in the "Republic" emphasizes the need for more ascetic attitude to food, and ideally posits its construction to utilitarian function of consumption. The doctrine of Epicurus, on the contrary, enriched and developed the spirit of hedonism, enjoy food as an ideal collective everyday life of harmony, so correcting more ascetic ideal of Plato.

Then, in the Hellenistic period and the Middle Ages there was greater divergence of these dual oppositions as dual consideration of the world occurred in this period in various fields of cooperation. Within the various binary oppositions they considered the soul and the body, material and spiritual world, good and evil, heaven and hell, male and female. If ancient Greek philosophers emphasized asceticism in relation to food, seeing it primarily as a spiritual practice, the desire to acquire wisdom and intellectual achievements, the view of the Middle Ages focused on the search for personal salvation and divine enlightenment of the soul.

Thus binary paradigms of food hedonism and asceticism are closely connected with philosophical ideas about man's place in the world in the analyzed culture periods.

Keywords: *food philosophy, asceticism, vegetarianism, hedonism, Platonism, Epicureanism.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Філософія їжі в сучасному світі розглядається як один із способів пізнання ідентичності національної культури. Вона виділяється як підрозділ загальної філософії поряд із іншими галузями гуманітарного знання та містить у собі такі питання, як проблематика вегетаріанства; пріоритетність глобальної або локальної харчових культур; питання обробки, зберігання та використання харчових ресурсів; визначає місце їжі як в національній, так і в індивідуальній культурі харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні практики споживання, приготування та використання, естетичні аспекти їжі розглядаються в тісному взаємозв'язку з філософськими уявленнями про людину у світі [7–9].

У сучасних дослідженнях філософії їжі акцент часто зміщується в залежності від обраної галузі дослідження в цій сфері. З точки зору історичної перспективи, багато філософів підкреслюють, що проблематика зв'язку філософії їжі із загальною філософією безсумнівна й починається ще з античності [4; 7].

Мета статті – провести комплексний аналіз розвитку філософії їжі як фактора антропосоціогенезу в первісному суспільстві та

взаємодоповнюючих філософських концепцій осмислення філософії їжі в античності та середньовіччі, які є значущими та впливовими для подальшого розвитку феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд їжі в філософському, культурологічному та історичному контекстах тісно пов'язаний з процесом соціалізації людини та виділенням її структуроутворюючих потреб.

Характерною відмітною рисою потреб тварин є те, що вони не формуються в процесі життєдіяльності як комплекс трансформативних потреб людини, а проявляються спонтанно в міру розвитку й росту організму. Це можна проілюструвати на прикладі задоволення такої фізіологічної потреби, як голод. Навіть у вищих тварин забезпечення задоволення їжею не пов'язане із соціальними обмеженнями, жодна тварина не поділиться їжею з іншою без екстраординарних причин (у шлюбний період, у відносинах матері й дитинчати) [6].

Крім того, для тварини, що задовольняє нестачу їжі або вгамовує природні потреби, абсолютно байдуже, бачать її або не бачать, реагують на вчинені нею дії або не реагують. Єдине, що її при цьому турбує, це небезпека, що загрожує порушити процес прийому їжі.

У разі задоволення потреби в їжі серед вищих мавп домінуюча тварина, як правило, забирає всю їжу собі, залишаючи слабких голодувати, особливо в умовах нестатку їжі. Спостереження зоологів свідчать про те, що під час годування групи мавп жодна з них не ризикує доторкнутися до їжі, поки домінуюча тварина не насититься й не заохотить до цього своєю поведінкою.

На підставі численних етнографічних даних можна стверджувати, що харчові табу є в наявності у всіх примітивних народів, хоча й приймають різноманітні форми. Про важливість таких харчових табу свідчить їхнє закріплення під час ініціацій, своєрідних присвятних ритуалів, за допомогою яких член племені набував статусу дорослого повноправного члена колективу, міг народжувати дітей, брати участь у збройних сутичках і управлінні життям племені.

Це стосується перш за все вимоги протягом всього життя ділитися їжею з іншими членами колективу. «Про те, яке важливе значення займала норма, що зобов'язувала ділитися їжею з іншими членами колективу, серед інших повідомлюваних під час ініціацій моральних правил, говорить той факт, що на людину, яка відмовилася поділитися їжею з іншими, дивилися як на таку, що не пройшла присвятні обряди» [5].

Поява й закріплення в діяльності первісного колективу харчових табу було важливим свідченням того, що виробництво знарядь праці й господарська діяльність стали відігравати першорядну

роль у людській життєдіяльності, конкурувати з механізмами відтворення. Задоволення виробничих і соціальних потреб стало більш важливим, ніж задоволення потреб біологічних і індивідуальних.

Знайдені останки людей із фізичними травмами, що не дозволяли їм самостійно полювати й добувати їжу, які прожили досить довго завдяки турботі інших. Так, наприклад, у 1971 році було знайдено кістяки двох неандертальців, які жили шістьдесят тисяч років тому. Вони прожили два роки після травми тільки завдяки турботам своїх одноплемінників.

Відомий біолог, лауреат Нобелівської премії Джон Екклс вважав розподіл їжі й підтримку життя індивідуума зусиллями інших членів групи проявом істинного альтруїзму, прикладом виникнення в людському суспільстві вищих потреб, які не отримуються під час народження, а виникають у результаті соціальної практики й навіть переборюють її, на відміну від природженого псевдоальтруїзму та вроджених батьківських інстинктів.

Отже, можна стверджувати, що до моменту філософської рефлексії над проблематикою споживання їжі в суспільстві вже було закріплено певне до неї відношення, котре стало передумовою розгляду споживання їжі як суспільно значущого, а не суто фізіологічного феномена [2].

Такий повноцінний розгляд філософії їжі з необхідним рівнем рефлексії вперше можна спостерігати у філософії античності. Слід зазначити, що в межах самої давньогрецької філософії ставлення до споживання їжі було більш плюралістичним, більш комплексним, не характеризувалося такою однозначністю та передзаданістю, яким його згодом трактувала подальша традиція.

Щодо харчових звичок як древніх греків, так і їх філософів, знаходиться чимало свідчень, зокрема, харчові характеристики займають значне місце у відомому біографічному описі Діогена Лаертського «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів» (II–III ст. н.е.).

Найчастіше в подібних текстах аскетизм і ідеал аскетичного життя стають важливими компонентами біографії філософа, підкреслюючи його смисложиттєві пошуки, значимість самої фігури. Харчовий аскетизм стає значущим для суспільного сприйняття постаті філософа, для підкреслення статусу мудреця, що займає своє особливе місце в суспільстві.

Також аскетичне життя сприймається як відповідність ідеалам природи, природи, що було зафіксовано в багатьох текстах, починаючи з Піфагора.

Характерно, що повернення до споживання природної їжі також стає одним з пріоритетних проблемних питань сучасної філософії їжі.

Оскільки вроджені інстинкти трансформуються в результаті навчання, відбувається відокремлення потреби від інстинкту. З цієї ж причини багато з людей, обираючи дієту, не здатні повною мірою скористатися потребами свого організму, а їдять те, до чого їх привчили, що підтверджують експерименти так званого «вільного буфета» американського психолога С.М. Дейвіса, проведені в 1928 році.

Цей експеримент полягав у тому, що групі дітей протягом шести місяців давали на вибір близько 30 страв. Незважаючи на дивне змішування компонентів сучасної кулінарії, діти, ще не зіпсовані «культурним» споживанням, обирали страви, які їм найбільше підходили з точки зору наявності калорій і вітамінів [3].

Як відомо, піфагорійці вперше ввели в філософський обіг практику вегетаріанства. Основою релігійно-філософського вчення піфагореїзму стало пригнічення потреб тіла на користь розширення духовних практик.

Піфагорійська доктрина тривалий час залишалася в центрі подальших міркувань філософів. Так, наприклад, Сократ у своїх філософських поглядах підтримував помірність піфагорійців, про що свідчить його відома фраза: «Деякі їдять, щоб жити, а деякі живуть, щоб їсти».

Така позиція знаходиться в повній відповідності з філософськими роздумами Сократа, його постійним підкресленням того, що чим менше потреб необхідно постійно задовольняти людині, тим ближче вона до пізнання божества й своєї істинної людської природи.

З учнів Сократа найбільше дотримувалися концепції вегетаріанства й поміркованості в їжі представники школи кініків, що відповідало їх загальній концепції скорочення необхідних потреб людини. Вони або були повністю вегетаріанцями, або вживали м'ясо лише час від часу, або відмовлялися від одного з щоденних прийомів їжі.

До речі, сам Епікур, незважаючи на те, що його позиція потім прийняла дещо інший напрям і осмислення в історії філософської думки, пов'язаної з гедоністичним напрямом, сам був дуже поміркований у їжі. Як зазначає Діоген Лаертський, сам він не їв м'ясо, віддаючи перевагу хлібу, сиру, і воді [1, с. 400].

Іншою пов'язаною з цим напрямом течією була спрямованість на споживання необробленої їжі, такої, що не піддавалася процедурам варіння або смаження, вживання чистої проточної води. Така натуральність, природність особливо підкреслювалися Піфагором. Хліб, мед, овочі, риба час від часу, чиста вода як продукти мали статус природних, були показником праведного або філософського способу життя.

Про зв'язок способу життя з ідеалом мудреця свідчить, наприклад, наступний показовий діалог між Діогеном Синопським і Платоном, який наводить у своїй книзі Діоген Лаертський: «Платон, побачивши, як він миє собі овочі, підійшов і сказав йому стиха: «Якби ти служив Діонісію (тиран Сіракуз), то не прийшлося би тобі мити овочі»; Діоген, теж потихеньку, відповів: «А якби ти вмів мити собі овочі, не довелося б тобі служити Діонісію» [1, с. 252].

Наведений діалог підкреслює зв'язок потреби в їжі в кініків із соціальним статусом людини, хоча сам Платон, зображаючи ідеальну державу (у другій книзі «Республіки»), також віддавав пріоритет вирощеній у натуральних природних умовах місцевій простій їжі, оскільки такий ресурс буде легко відновлений. На думку деяких античних біографів, сам Платон також був вегетаріанцем.

Відмова від вживання м'яса та вина стала одним із перших зафіксованих символів вегетаріанства, який зустрічається в текстах Піфагора. Вегетаріанство в цьому контексті можна розглядати як крайній ступінь доктрини поміркованості, принцип своєрідного очищення тіла для діяльності душі, який став одним із найважливіших парадигм всієї давньогрецької філософії та світової думки в цілому.

Концепція душі в деяких аспектах також виявляється тісно пов'язаною з харчовою проблематикою. Так, суперечки деяких давньогрецьких філософів про те, чи має душу та чи інша тварина, визначали позицію, чи можна її їсти. Таке своєрідне помірне вегетаріанство також було досить поширеним.

Багато філософів проводили й своєрідну заміну м'ясної їжі вегетаріанською. Найяскравішим прикладом тут можна вважати Емпедокла, який навіть у жертву богам приніс бика, зробленого з меду та квітів [1].

Таким чином, зв'язок образу філософа з образом людини, помірної в їжі або навіть вегетаріанця, став своєрідним загальним місцем у сприйнятті античної культури.

Така ж позиція була вироблена й відносно до споживання вина. Платон радив напідпитку дивитися у дзеркало, щоб було соромно за свій вигляд і поведінку. Проста їжа, простий одяг, помірність у фізіологічних потребах стали своєрідним філософським кліше, що маркірує особистість і образ філософа, задає його статус і положення.

Свідченням цього є закріплення образу філософа античного світу як аскета або вегетаріанця в комедіях від Аристофана до Філемона та інших письмових текстах різних жанрів, включаючи, наприклад, роздуми Климента Олександрійського.

Другим, опозиційним аскетизму напрямом, що бере початок у міфологічних і релігійних практиках народної культури, був гедоністичний епікуреїзм, який також знайшов відображення в

античній культурі. Однією з філософських основ цього напрямку вважають висловлювання Епікура: «Початок і коріння всякого добра – насолода шлунка, і до неї треба зводити навіть мудрість та культуру». Це теж було своєрідне виправдання тілесності та природності, своєрідний діонісійський початок на протигагу аполлонівському, якщо скористатися відомою метафорою Ф. Ніцше.

Свято, бенкет, оргіастичність, надмірне споживання їжі, протиставлення повсякденності також мало велике значення в народному бутті та знайшло відображення в роздумах Епікура та пізнішому епікуреїзмі.

Таким чином, основні значущі особливості розгляду їжі в парадигмі античної філософії знайшли втілення й відображення в постатях і вченнях Платона та Епікура, причому вони фіксують діаметрально різні точки зору на роль їжі в житті людини. Платон у «Республіці» наголошує на необхідності більш аскетичного ставлення до їжі, а в ідеалі постулює її зведення до утилітарної функції споживання. Вчення Епікура, навпаки, збагатившись і розвиваючись у дусі гедонізму, на перший план висуває тілесність і задоволення від їжі як ідеал буттєвої гармонії, що виправляє недоліки більш аскетичного ідеалу Платона.

Потім у період елінізму і Середньовіччя відбулася ще більша розбіжність цих дуальних опозицій, оскільки дуалістичний розгляд світу відбувалося в цей період за різними осями взаємодії. У межах різних бінарних опозицій розглядалися душа та тіло, матеріальний і духовний світ, добро і зло, рай і пекло, чоловічий і жіночий початки.

Якщо давньогрецькі філософи підкреслювали аскетизм у ставленні до їжі, сприймаючи його перш за все як духовну практику, прагнення до набуття мудрості й інтелектуальних досягнень, то думка Середньовіччя зосередилася на шляху пошуку індивідуального порятунку й божественного просвітлення душі.

Переробка античної філософії в цьому руслі велася, виходячи з визнання первинної гріховності тіла, а відповідно будь-яка сексуальна діяльність та споживання їжі суворо контролювалися в межах інституту церкви.

Закріплене у філософських і релігійних текстах, таке ставлення до світу і свого тіла формувало певні стандарти сприйняття їжі відповідно до магістральних ліній Платона та Епікура.

Висновки. Як бачимо, харчові практики давніх філософів античної Греції виробили своєрідний образ типового мудреця, який за допомогою поміркованості в їжі досягає духовного просвітлення, єднання з богами або досягнення істини. Відповідність між харчовими звичками і харчовим ідеалом стала певною мірою відображенням

одного з основних принципів давньогрецької цивілізації «Нічого надміру», що був висічений на фронтоні храму Аполлона в Дельфах.

В античній філософській традиції основною стала лінія поміркованості в їжі, обґрунтована Піфагором, пізніше Сократом та Платоном, яка здійснила потужний вплив на подальші уявлення і концепції харчової культури, починаючи з виникнення християнства і закінчуючи сучасною європейською цивілізацією.

Список джерел інформації / References

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – Москва : Мысль, 1979. – 624 с.

Diogenes Laertius (1979), *On the life, teachings and sayings of famous philosophers [O zhizni, uchenijah i izrechenijah znamenityh filosofov]*, Thought, Moscow, 624 p.

2. Малюк Л. П. Сервісологія / Л. П. Малюк, О. М. Варипаєв. – Харків : ХДУХТ, 2011. – 258 с.

Maluk, L.P., Varypaiev, O.M. (2011), *Servisology [Servisologija]*, KSUFT, Kharkiv, 258 p.

3. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека / К. Обуховский. – СПб. : Речь, 2003. – 296 с.

Obukhovsky, K. (2003), *Galaxy of needs. Psychology of human drives [Galaktika potrebnostej. Psihologija vlechenij cheloveka]*, Rech, SPb., 296 p.

4. Олгоф Ф. Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте здорові / Ф. Олгоф. – К. : Темпора, 2011. – 346 с.

Olhof, F. (2011), *Food and Philosophy: Eat, drink and be healthy [Izha i filosofija: izhte, piyte i bud'te zdorovi]*, Tempora, Kiev, 346 p.

5. Семенов Ю. И. Как возникло человечество / Ю. И. Семенов. – М. : Наука, 1966. – 576 с.

Semenov, Y.I. (1966), *How did mankind exist [Kak vzniklo chelovechestvo]*, Nauka, Moscow, 576 p.

6. Тараткевич М. В. Человек и его потребности / М. В. Тараткевич. – Минск : Беларусь, 1989. – 207 с.

Taratkevich, M.V. (1989), *Man and his needs [Chelovek i ego potrebnosti]*, Belarus, Minsk, 207 p.

7. Kaplan, D. (editor) (2012), *The philosophy of food*, University of California Press, Berkeley, 320 p.

8. Solomon, H., William, W. (2002), *Encyclopedia of Food and Culture*, (3 Vol. Set.) Charles Scribner's Sons, New York, 1800 p.

9. Telfer, E. (1996), *Food for thought: Philosophy and Food*. Routledge, London, 144 p.

Варипаєв Олексій Михайлович, канд. філос. наук, доц., кафедра суспільних та гуманітарних дисциплін, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. E-mail: varypaev@ukr.net.

Варьпаев Алексей Михайлович, канд. филос. наук, доц., кафедра общественных и гуманитарных дисциплин, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. E-mail: varypaev@ukr.net.

Varypaev Alexei, PhD. Philosophy, assistant professor Department of social sciences and humanities, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkovsky st., 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. E-mail: varypaev@ukr.net.

Рекомендовано до публікації д-р філос. наук, проф. Л.І. Юрченко, канд. іст. наук, проф. А.С. Міносяном.

Отримано 01.04.2016. ХДУХТ, Харків.

УДК 82-96(477)

РЕЛИГІЙНІСТЬ МИКОЛИ ГОГОЛЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

О.М. Варьпаев, А.А. Рибальченко

Розглянуто проблематику становлення і розвитку світогляду та духовності Миколи Гоголя, а також відображення його релігійно-філософських ідей у найвідоміших літературних працях. Виявлено мотиви та релігійно-філософські основи творчості Гоголя в контексті української філософської думки.

Ключові слова: *М.В. Гоголь, письменник-мислитель, духовність, мудрість, творчість, релігійно-філософська думка.*

РЕЛИГИОЗНОСТЬ НИКОЛАЯ ГОГОЛЯ В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

А.М. Варьпаев, А.А. Рыбальченко

Рассмотрена проблематика становления и развития мировоззрения и духовности Николая Гоголя, а также отображение его религиозно-философских идей в наиболее известных литературных трудах. Выявлены мотивы и религиозно-философские основы творчества Гоголя в контексте украинской философской мысли.

Ключевые слова: *Н.В. Гоголь, писатель-мыслитель, духовность, мудрость, творчество, религиозно-философская мысль.*